

ЩОДО ПИТАННЯ ПРЕЮДИЦІАЛЬНОСТІ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

CONCERNING THE ISSUE OF PREJUDICIALNESS SOLUTIONS IN EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Зіменко О.В.,
аспірант

Запорізького національного університету

В науковій статті досліджуються: правова природа та застосування у національному судочинстві рішень Європейського суду з прав людини; питання чи мають рішення Європейського суду з прав людини преюдиціальний характер; співвідношення прецеденту та преюдиції, суб'єктивні та об'єктивні межі застосування преюдиції. На основі стислого аналізу дослідження суб'єктивних та об'єктивних меж застосування преюдиції, зроблено висновок, що за умови дотримання таких меж, рішення Європейського суду, в основу якого покладено інше судові рішення, буде мати преюдиціальний характер. Наголошується на потребі запровадження у національному законодавстві терміну «преюдиція».

Ключові слова: преюдиція, преюдиціальність, прецедент, джерело права, рішення Європейського суду з прав людини, практика Європейського суду з прав людини.

В научной статье исследуются: правовая природа и применение в национальном судопроизводстве решений Европейского суда по правам человека; вопрос о наличии в решениях Европейского суда по правам человека преюдициального характера; соотношение прецедента и преюдиции, субъективные и объективные границы применения преюдиции. На основании краткого анализа исследования субъективных и объективных границ применения преюдиции, сделано вывод, что при условии соблюдения таких границ, решения Европейского суда, в основу которого положено другое судебное решение, будет иметь преюдициальный характер. Подчеркнута потребность внедрения в национальное законодательство термина «преюдиция».

Ключевые слова: преюдиция, преюдициальность, прецедент, источник права, решение Европейского суда по правам человека, практика Европейского суда по правам человека.

The scientific article discusses legal nature and use in national legal proceedings; the questions whether the decisions of the European court of human rights have a prejudicial character; relations between the precedent and the prejudice; subjective and objective limits of use of the prejudice. On the basis of the concise analysis of subjective and objective limits of use of the prejudice the conclusion was made that if those limits are observed, the decisions of the European court of human rights, based on other decision of the court, must have a prejudicial character. It is needed to use the term «prejudice» in the national legislation.

Key words: prejudice, prejudicialness, precedent, source of law, decision of the European court of human rights, practice of the European court of human rights.

Актуальність теми. На теперішній час у теорії правової науки відбувається процес зближення національного права із міжнародним законодавством, зокрема, щодо загальноєвропейських стандартів захисту прав і свобод людини. Перебуває у постійному русі процес приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів. У процесі функціонування механізму правового регулювання неостанню роль відіграє застосування у національному судочинстві рішень Європейського суду з прав людини, від яких, в свою чергу, часто залежать ефективна реалізація та правильне застосування інших норм, зокрема, вирішення питань чи мають такі рішення прецедентний та преюдиціальний характер.

Проблематика преюдиціальності рішень Європейського суду з прав людини в теорії національного права є малодослідженою. Тому даною статтею претендуємо внести ясність щодо даного питання. Для досягнення поставленої мети необхідно дослідити: законодавче регулювання застосування рішень Європейського суду з прав людини; співвідношення прецеденту та преюдиції.

Метою написання наукової статті є дослідження преюдициального характеру рішень Європейського

суду з прав людини, їх місця у національному праві та ролі у національному судочинстві.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: проаналізувати ступінь дослідження даної тематики, з'ясувати правову природу рішень Європейського суду з прав людини, дослідити межі застосування преюдиції та її співвідношення з прецедентом.

Предметом дослідження даної статті є преюдиціальність рішень Європейського суду з прав людини.

Науково-теоретичною базою даного дослідження стали праці наступних науковців: В. Буткевича, О. Бережного, О. Дашковської, Т. Дудаш, С. Гончаренко, К. Завгородньої, О. Констанція, А. Карданець, Р. Майданика, В. Масюк, Д. Притика, Г. Резніка, С. Шевчука, Д. Шиліна, Д. Юровського, О. Ющика.

Використовуючи термін «рішення» Європейського суду (далі – Суд) з прав людини, необхідно пам'ятати, що це родові визначення всіх правових актів, прийнятих Судом. Серед актів судового органу виокремлюють акти, шляхом яких юридичні справи вирішуються по суті (судові рішення, вироки, постанови) та акти, що сприяють вирішенню справи по суті (заввичай, це ухвали). Завдяки останнім, як

правило, вирішуються питання процесуального характеру [1, с. 88].

Ст. 124 та ст. 129 Конституції України, Постановою Пленуму ВСУ «Про судові рішення у цивільній справі» № 19 від 18.12.2009 року закріплено принцип обов'язковості рішень суду, а саме «...судові рішення є обов'язковими для виконання на всій території України» [2; 3].

З ратифікацією у 1997 році Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та з прийняттям Верховною Радою України Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV від 23.02.2006 року, було закріплено положення щодо застосування практики Європейського суду як джерела національного права [4].

Відповідне положення міститься й у п. 12 Постановою Пленуму ВСУ «Про судові рішення у цивільній справі» № 19 від 18.12.2009 року: «у разі необхідності, у мотивувальній частині кожного рішення мають бути посилання на Конвенцію та рішення Європейського суду з прав людини, які є джерелом права та підлягають застосуванню в даній справі».

Подібні норми визначено ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України, згідно якої «суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини» [5].

Згідно з позицією Європейського суду з прав людини, рішення Європейського суду є остаточним і оскарженню не підлягає [6].

Таким чином, відбувається збільшення нормативного впливу судових рішень у практиці правозастосування, у зв'язку із чим проблеми використання преюдиції та преюдиціальності рішень Європейського суду з прав людини набувають особливої уваги, крім того, процес подальшого вдосконалення законодавства викликає необхідність чіткого визначення такого поняття, як «преюдиція», встановлення її місця у правовому регулюванні, значенні у законодавстві, практиці застосування.

У правовому просторі правове регулювання відбувається за допомогою актів застосування норм права (індивідуальних рішень, розрахованих як на конкретну життєву ситуацію так і на суспільні відносини в цілому). Преюдиція, як нетипова норма права, має похідний характер від норми права, а остання є одним із елементів механізму правового регулювання. Преюдиція – це виключення заперечуваності юридичної вірогідності одного разу доведеного факту. Якщо суд або інший юрисдикційний орган вже встановив певні факти (після їх перевірки та оцінки) і закріпив це у відповідному документі, то вони визнаються преюдиціальними – такими, що при новому розгляді справи вважаються встановленими, істинними, такими, що не потребують нового доведення [7, с. 394].

В законодавстві України відсутнє закріплення поняття «преюдиція», але водночас, преюдиціальне значення судових рішень закріплено в цілому ряді норм діючого процесуального законодавства, а саме: в ст. 61 ЦПК України, ст. 35 ГПК України, ст. 72 КАС України а також у ст. 90 Кримінального процесуального кодексу.

Суди України дискреційно визначають ті рішення Європейського суду, які підлягають застосуванню, коло правовідносин між суб'єктами права України, щодо яких застосовуються рішення, інші питання порядку застосування цієї практики. Рішення Європейського суду є джерелом права (як результат діяльності міжнародного органу правотворення) для української правової системи, а певні положення цих рішень – нормами права України разом з іншими (національними, іноземними, міжнародними) елементами вітчизняної правової системи, мають застосовуватись при здійсненні судочинства до всіх правовідносин в Україні із додержанням вимог відповідних процесуальних норм, визначених у процесуальних кодексах, та роз'яснень вищого судового органу, викладених у постановках Пленуму Верховного Суду України, насамперед у Постанові «Про судові рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 року. № 14 [8, с. 46].

Крім того, у Постанові Пленуму Верховного Суду України 27.02.2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи» зазначено, що на підставі ст. 9 Конституції України, Конвенції та Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди повинні застосовувати Конвенцію і рішення Європейського суду як джерело права. Формою реалізації Верховним Судом України у своїй діяльності судової практики Європейського суду є її безпосереднє застосування під час вирішення адміністративних, господарських, цивільних і кримінальних справ.

Застосування практики Європейського суду з прав людини сприяє утвердженню національного судочинства як такої системи правосуддя, що відповідає міжнародним стандартам щодо захисту прав і свобод людини [9, с. 34-36].

Як зазначала Т. Дудаш, рішення Європейського суду мають прецедентний характер. Їм притаманні усі ознаки правозастосовних актів, оскільки вони: ухвалюються компетентним органом – Європейським Судом; мають публічно-владний характер та забезпечуються Радою Європи, яка контролює їх виконання; містять індивідуальне, формально обов'язкове правило поведінки, яке полягає у визнанні, наявності чи відсутності порушення Конвенції та, залежно від наслідків порушення, у призначенні справедливої сатисфакції; обов'язкова дія рішень Суду розрахована завжди на персоніфікованих суб'єктів – заявника та державу-відповідача. Хоча, у факультативному порядку, вдаючись до заходів загального характеру, держава може вживати відповідних заходів для уникнення у майбутньому аналогічних порушень щодо інших суб'єктів; рішення суду регулюють лише конкретні

випадки суспільного життя, тому їх юридична чинність вичерпується фактом реалізації індивідуального припису. Тобто рішення Суду в конкретній справі не може бути застосоване до іншого, навіть аналогічного випадку «автоматично», без належного обґрунтування позиції Суду в новому рішенні, хоча він може посилатися на свої попередні рішення при ухваленні наступних рішень в аналогічних за фабулами справах [10, с. 174].

Також підтримує думку щодо прецедентного характеру рішень Європейського Суду С. Шевчук [11]. Вплив практики Європейського суду з прав людини на національну судову систему є визначальним не тільки у контексті виконання окремих рішень щодо України, а й тому, що вона має загальний характер, що у свою чергу, детермінований нормативним (прецедентним) характером рішень Суду. Ці рішення загального характеру не тільки впливають на зміну позитивістської парадигми праворозуміння у сфері захисту прав людини на природно-правову, а й обов'язково потребують урахування усталеної (прецедентної) практики суду у правотворчій та правозастосовній діяльності органів державної влади України [12, с. 88].

До причин поширення нормативного впливу актів судової влади у сучасних правових системах, зокрема в Україні, належить необхідність забезпечення єдності судової практики та належного застосування правових норм, здійснення суддівського тлумачення; необхідність забезпечення реалізації конституційних норм як норм прямої дії; безпосередній судовий захист конституційних прав та свобод; заповнення прогалін та усунення колізій законодавства. Актам судової влади нормативного характеру належать такі спільні ознаки, а саме: 1) приймаються у процесі здійснення правосуддя, тобто є актами судової влади; 2) нормативне значення має не акт судової влади загалом, а саме та його частина (як правило, мотивувальна), де міститься судовий прецедент (правова позиція, правоположення тощо); 3) вони мають загальнообов'язковий характер, тобто їх дія поширюється не тільки на сторони у справі, але стосується й інших суб'єктів права; 4) їх нормативна сила походить із необхідності забезпечення інтересів правосуддя при вирішенні аналогічних справ та заснована на правових позиціях, які здебільшого формулюються у процесі застосування та тлумачення норм права у процесі розгляду конкретної справи та містяться у мотивувальній частині судового рішення; 5) забезпечуються державою через діяльність державної виконавчої служби; 6) їх нормативний зміст встановлюється на підставі аналізу в судовому засіданні юридичних фактів та життєвих обставин; 7) залежить від професійної правосвідомості суддів та рівня розвитку правової доктрини; 8) в умовах романо-германської правової сім'ї мають додатковий характер щодо основних джерел права. З визнанням нормативності актів судової влади слід приділяти більшу увагу рішенням вищих судів у конкретних справах, а також вживати комплекс державних заходів, спря-

мованих на оприлюднення цих рішень у офіційних джерелах, поліпшення функціонування державного реєстру судових рішень, обов'язкове вивчення цих рішень у межах навчальних курсів з основних галузей права, створити спеціальну державну установу або підрозділ у Міністерстві юстиції України, Конституційному, Вищому Адміністративному та Господарському судах України, які б опікувалися систематизацією правових позицій (правоположень), що містяться у судових рішеннях [13].

У континентальній правовій системі судовий прецедент існує поряд з іншими джерелами права. Натомість вплив суду на формування й розвиток права знайшов своє відображення в теорії судової практики. Усталена судова практика визнається джерелом права країн романо-германської правової сім'ї, зокрема України. Слід зазначити, що застосування прецеденту характерно для англо-саксонської (англо-американської) правової доктрини. На відміну від судового прецеденту судова практика не може бути сформована на підставі одного судового рішення. Тому якщо щодо судового прецеденту зовнішньою формою його закріплення є конкретне судове рішення, на яке можна посилатися, то судова практика зовнішньої форми такого закріплення не має. У конкретних судових рішеннях можуть знаходити відображення вироблені нею положення права. Проте висновок про їх сформованість можна зробити лише у тому випадку, якщо наявна ознака повторюваності, тобто те чи інше правило, вироблене судовою практикою, щоб набути статусу правоположення, має виступити юридичною основою вирішення цілої низки справ. Така поступовість формування судової практики може забезпечувати легітимність тих правил поведінки, що формуються судовою практикою.

Крім того, важливу роль у формуванні судової практики у країнах континентального права відіграють рішення вищих судів (в Україні – Верховного Суду України, Вищого адміністративного, Вищого господарського, Вищого спеціалізованого суду з цивільних і кримінальних справ), що можуть служити аналогом переконливих прецедентів.

Слід зазначити, що у європейських країнах для визначення нормативного значення актів судової влади вживається правова конструкція «усталена судова практика», а не «судовий прецедент». Ці обидва поняття, в різних історичних та соціальних умовах, відображають той самий феномен судової правотворчості.

У різних правових системах для судів є характерним слідування своїм попереднім рішенням незалежно від формального визнання правила прецеденту. Це стосується не лише національного права, а також є слухним у праві ЄС [14, с. 37-38].

Слід погодитись із думкою Р. Майданика, що у сучасному українському праві не визначено місце судового прецеденту в системі джерел українського права, поряд з чим судова практика є засобом виявлення прогалін у законодавстві та праві та середовищем для формування судових прецедентів. Судовий прецедент за своєю природою є результатом

здійснення правосуддя і судової правотворчості, а за функціональним призначенням – актом правосуддя і різновидом джерел права [15, с. 44-45].

Проблематику співвідношення преюдиції та прецеденту у своїх роботах досліджували Д. Шилін, О. Бережний, А. Карданець.

Спільним між прецедентом та преюдицією є те, що у їх межах встановлюються попередні рішення. І прецедент, і преюдиція використовуються для процесуальної економії та забезпечення стабільності судових рішень.

Преюдиція й прецедент є особливими правилами вирішення певних питань на основі попередніх висновків. Таким чином, прецедент і преюдиція – це попередні рішення, які, будучи правилами прийняття рішень, попередньо встановлюють результат розв'язуваного питання. Оскільки прецедент і преюдиція, у загальному значенні, є правилами використання вже існуючих знань для обґрунтування наступних висновків, уявляється, що в основі їхнього формування лежить причинно-наслідковий зв'язок, як основна загальна ознака. І преюдиція, і прецедент встановлюють порядок вирішення питань у майбутньому на основі конкретних вже існуючих висновків, суджень. Це дозволяє говорити про індуктивний метод становлення даних понять, що також є їх загальною основною ознакою. Наступною загальною ознакою прецеденту й преюдиції є властивість, що дозволяє встановлювати зв'язок між висновками, отриманими в результаті рішення одного питання в минулому, для наступних висновків у рамках розв'язуваних питань у майбутньому [16]. Цієї точки зору дотримується і О. Бережний, зазначаючи, що загальним для прецеденту і преюдиції є те, що при застосуванні прецеденту і преюдиції мова йде про використання раніше винесеного рішення, однак прецедентне рішення є обов'язковим для судів, що розглядають аналогічні справи, а правило преюдиціальності передбачає обов'язковість фактів, встановлених попереднім рішенням суду і що мають значення тільки для справи, яка розглядається, тобто ці факти покладаються в основу наступного рішення без вторинного доказування [17, с. 66]. Крім того, загальним для преюдиції та прецеденту є можливість, у ключових випадках, так званого «відходу» від правила обов'язковості; у випадку прецеденту – за наявності сумнівів у придатності прецеденту до обставин конкретної справи, при використанні преюдиціальних фактів – за наявності сумнівів щодо їх істинності. Ключова різниця між прецедентом та преюдицією полягає у тому, що прецедент містить у собі правове правило вирішення правового спору, а преюдиція є доказовим правилом використання фактів та правових висновків. Тобто преюдиція реалізується лише у сфері доказування, а прецедент реалізується у цілому у сфері юридичного процесу. У літературі висловлено точку зору, що різниця між преюдицією та прецедентом полягає у тому, що коло справ, на які поширюється прецедент, не обмежене [16]. Із цим важко погодитися, адже прецедент використовується лише при вирішенні аналогічних справ [18].

З огляду на вищевикладене, беручи до уваги прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини та схожі риси прецеденту і преюдиції, правомірно постає питання чи мають рішення Європейського суду преюдиціальний характер. Для з'ясування такого необхідно дослідити межі застосування преюдиції.

Слід розрізняти об'єктивні та суб'єктивні межі застосування преюдиції. До об'єктивних меж слід відносити коло фактів, встановлених відповідним процесуальним актом, що не підлягають доказуванню. До суб'єктивних меж преюдиції слід відносити коло осіб, на яких вона поширюється. У цивільному процесі це сторони, треті особи, що приймали участь у справі, а також їх правонаступники. В кримінальному процесі це тільки особи, відносно яких було винесено відповідний акт [19, с. 10].

У адміністративному, господарському та цивільному судочинстві досить схожими є положення ч. 4 ст. 72 КАС, ч. 3 ст. 35 ГПК, ч. 4 ст. 61 ЦПК, згідно з якими вирок суду в кримінальній справі або постанова суду у справі про адміністративний проступок, які набрали законної сили, є обов'язковими для вирішення іншого спору з питань, чи мали місце певні дії (діяння) та ким вони вчинені, чи вчинені воно цією особою. Тим самим законодавець визначає суб'єктивні межі застосування преюдиції.

Обов'язковість поширюється лише на те питання, чи мало місце певне діяння та чи вчинене воно цією особою, щодо якої постановлено відповідний вирок або прийнято постанову [20].

Отже, якщо рішення Європейського суду покладено в основу іншого судового рішення, із дотриманням суб'єктивних та об'єктивних меж застосування преюдиції, то в такому випадку рішення Суду буде мати преюдиціальний характер. Також Європейський суд уповноважений виносити преюдиціальні рішення стосовно тлумачення Договору про ЄС.

Преюдиція відіграє важливу роль в механізмі правового регулювання, та потребує закріплення на законодавчому рівні.

На теперішній час, загальними недоліками законодавчого процесу в Україні, як і раніше, залишаються: відсутність усталеної організації верховної державної влади як суб'єкта правотворчості; недостатня конституційна і законодавча урегульованість правотворчої діяльності; низький рівень правової культури, організації й техніки законодавчості; фактична відсутність управління законодавчим процесом [21, с. 91]. Як справедливо зазначив В. Буткевич, рішення Європейського суду ще не стали маяком для вітчизняного суддівського корпусу [22, с. 48].

Існуюча на цей час в Україні система здійснення правосуддя є розбалансованою, не відповідає європейським стандартам і не гарантує право особи на справедливий суд, а отже, не вважається дієвим інститутом прав людини. Рівень довіри до судів з боку суспільства відповідає рівню довіри до політичних інститутів і є вкрай низьким [23, с. 91].

На підставі вищевикладеного можна зробити висновки, що за умови дотримання меж застосування преюдиції, рішення Європейського суду з прав людини мають преюдиціальний характер.

Преюдиція дозволяє пов'язувати правила доказування не лише у межах однієї національної системи судочинства, є запорукою стабільності судового рішення, а відповідно – і правовідносин, навіть за межами того національного судочинства, у межах якого ухвалено рішення [24].

Дослідження питання преюдиціальності рішень Європейського суду з прав людини потребує подальшого

наукового обґрунтування із застосуванням досвіду набутого шляхом міжнародного співробітництва.

Для розвитку інтеграційних процесів, важливою умовою правотворчої діяльності є принципи неупередженості правосуддя та єдності судової практики; забезпечення аналізу судової практики та загальних стандартів здійснення судочинства, метою якого є захист порушених прав та свобод фізичних і юридичних осіб; поліпшення стану виконання судових рішень, вдосконалення законодавства у напрямку приведення у відповідність нормативно-правових актів національного законодавства до міжнародних стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Завгородня К.В. Класифікація актів Європейського суду з прав людини / К.В. Завгородня // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики», 18-19 квітня 2013 р., м.Дніпропетровськ: тези доповідей. – Київ: «Хай-Тек Прес». – С. 88–92
2. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс] / Всеукраїнська мережа ЛІГА:ЗАКОН. – Режим доступу: <http://www.ligazakon.ua>
3. Постановою Пленуму ВСУ «Про судові рішення у цивільній справі» № 19 від 18.12.2009 р. [Електронний ресурс] / Всеукраїнська мережа ЛІГА:ЗАКОН. – Режим доступу: <http://www.ligazakon.ua>
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України № 3477-IV від 23.02.2006 р. [Електронний ресурс] / Всеукраїнська мережа ЛІГА: ЗАКОН. – Режим доступу: <http://www.ligazakon.ua>
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р., № 2747-IV [Електронний ресурс] / Всеукраїнська мережа ЛІГА: ЗАКОН. – Режим доступу: www.ligazakon.ua
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Праведная проти Росії» від 18.11.2004 р. // Вісн. Верх. Суду України. – 2006. – № 2. – С. 28–30.
7. Скакун О.Ф. теорія держави та права: Підручник / Скакун О.Ф. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
8. Юровський Д.Б. До питання застосування судами України практики Європейського суду з прав людини / Д.Б. Юровський // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 9. – С. 44–48.
9. Константи́й О.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України / О.В. Константи́й // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 1. – С. 33–36.
10. Дудаш Т. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичний аспект) / Т. Дудаш // Право України. – 2010. – № 2. – С. 173–179.
11. Шевчук С.В. Щодо обов'язковості прецедентного права Європейського суду з прав людини в Україні / С.В. Шевчук // Методологічні проблеми правової науки: тези доповідей на Міжнародній науковій конференції, Харків, 13-14 грудня 2002 р. – Х.: Право, 2003. – С. 148–151.
12. Шевчук С.В. Європейський суд з прав людини та українська судова система: необхідність узгодження судової практики / Шевчук С.В. // Право України. – 2011. – № 7. – С. 88–92.
13. Шевчук С.В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.01 / С.В. Шевчук; Харків. Нац.юр.акад ім.Я.Мудрого. – К., 2008. – 45 с.
14. Дашковська О. Судовий прецедент і судова практика як джерела права / О. Дашковська // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 1 (64). – С. 34–41.
15. Майданик Р. Загальна характеристика судового прецеденту в праві України / Р. Майданик // Юридична Україна. – 2012. – № 12. – С.41–50.
16. Карданец А.В. Преюдиції в російському праві. Проблеми теорії та практики: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01. / Карданец Артем Вікторович. – Нижний Новгород, 2002. – 181 с.
17. Бережний О.І. Преюдиціальність судових рішень у кримінальних справах / Бережний О.І. – Х. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2004. – 176 с.
18. Шилін Д.В. Преюдиції в кримінальному процесі: дис.... канд. юрид. наук:12.00.09 / Д.В. Шилін; Одеська національна юридична академія. –Одеса, 2010. – 222 с.
19. Резник Г.М. Внутреннее судебное убеждение и преюдиция / Г. М. Резник // Сов. юстиция. – 1971. – № 7. – С. 10–11.
20. Щодо застосування статті 72 КАС України: Лист Вищого адміністративного суду України від 14.11.2012 р. N 2379/12/13-12 [Електронний ресурс] / Всеукраїнська мережа ЛІГА: ЗАКОН. – Режим доступу: www.ligazakon.ua
21. Ющик О. До питання методології пізнання законодавчого процесу в Україні / О. Ющик // Право України. – 2009. – № 10. – С. 89–95.
22. Буткевич В. Якість закону і питання ефективності застосування рішень Європейського суду з прав людини судами України (виступ на міжнародній конференції) / Буткевич В. // Право України. – 2011. – № 7. – С. 48–63.
23. Притика Д.М. Запровадження міжнародних стандартів у господарському судочинстві / Притика Д.М. // Вісник господарського судочинства. – 2010. – № 1. – С. 87–97.
24. Масюк В.В. Презумпції і преюдиції в цивільному судочинстві: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03 / В.В. Масюк; Нац. юрид. акад. ім.Ярослава Мудрого. – Х., 2010.